visat.

Primavera 2017

Unes consideracions sobre la traducció d'A la recerca del temps perdut

Josep M. Pinto

A hores d'ara, quan fa més de vuit anys que freqüento de manera continuada l'obra de Proust, em resulta difícil dir alguna cosa relacionada amb el fet de traduir Proust que no hagi dit ja. Com que, de tota manera, sempre hi ha la possibilitat d'explicar les coses d'una altra manera i confiar que, en el decurs d'aquest exercici de recreació, aparegui alguna anècdota, alguna perspectiva diferent, alguna certesa o, per què no, alguna petita epifania de petit abast i d'ús particular, enceto, doncs, aquestes línies amb tota la curiositat.

Primer de tot potser convé aclarir les circumstàncies que em van dur a traduir *A la recerca del temps perdut*, i les que continuen empenyent el projecte, ara que corregeixo el quart títol dels set de què consta, *Sodoma i Gomorra*. Un cop el quart títol sigui acabat i imprès, hi haurà vuit volums a les llibreries, justament a causa de les particularitats, que després explicaré, de l'encàrrec editorial. Perquè de fet la traducció de la *Recerca* va ser un encàrrec, però suscitat per uns exercicis que jo anava incloent en un blog de nom proustià (Combray) que des de fa anys està paralitzat, però que durant un temps, des del 2004 fins al 2009, va ser el dipositari de textos propis de ficció, de petites ressenyes de llibres i també de fragments traduïts, sobretot de Proust.

Justament va ser un d'aquests textos traduïts, en concret la lluminosa, juganera, brillantíssima descripció de la cambra de la tieta Léonie a Combray, el que va cridar l'atenció de Marcel Riera, magnífic poeta i traductor, a més de membre del comitè editorial del «Cercle de Viena». Riera, que no coneixia aleshores, em va escriure un missatge al mateix fil del fragment traduït: hi deia que em posés en contacte amb ell, a través de l'adreça de mail que incloïa a títol privat en el missatge. I signava així: Marcel. No cal que digui que em va semblar un acudit.

Resumint, li vaig escriure, vam intercanviar telèfons, ens vam trucar. Em va preguntar si la traducció del fragment de la cambra de la tieta Léonie era meva. Li vaig dir que sí i em va demanar quina obra pensava que podria traduir per a la seva col·lecció a Viena. «*Ala recerca del temps perdut*», vaig contestar, més ingenu que agosarat: per a mi el títol de la obra és un, aquest. Els altres títols són els títols dels volums, que és com dir títols de capítols, no són «obres»de Proust. Va riure. «Això no pot ser; al "Cercle de Viena" publiquem volums de 250-300 pàgines. Què se t'acut que podríem fer?»Tots els llibres que va escriure Proust són interessants per algun motiu, intrínsec o de context: des de les obres de joventut, els primers intents que van dur a la *Recerca* o les traduccions de Ruskin i els seus respectius i il·luminadors prefacis... Però si se m'oferia traduir alguna cosa de Proust per publicar-la tot seguit, no se m'acudia moure'm de la *Recerca*.

Va ser així com va sorgir la possibilitat de traduir *Combray*, la primera part del primer volum (*Pel cantó d'en Swann*) d'*A la recerca del temps perdut*. Des d'un punt de vista personal, tenir la possibilitat de traduir només aquesta primera part representava la possibilitat de fer un esforç raonable (traduir la *Recerca* íntegra probablement no es pot considerar del tot raonable) treballant en un text que és un dels que m'agrada més de tota l'obra proustiana. Un caramel, en definitiva. Cal dir que, a més de tenir un blog que es deia justament *Combray*, estava a punt d'acabar un llibre, que va sortir publicat un any després del *Combray* proustià, que es titulava *Combray, de lluny*. La quadratura del cercle.

Des d'un punt de vista editorial, no era cap disbarat publicar separadament *Combray*: hi ha innumerables possibilitats de publicar la *Recerca*, pel que fa al pla de l'obra: a França s'ha publicat en els set volums canònics, però també en tres, en quatre, en deu, en dotze, en catorze... Hi ha fins i tot un volum (de butxaca!) que conté tota la recerca, amb més de tres mil pàgines. A més, tot i que potser no és la part que s'ha aïllat més freqüentment (*Un amor d'en Swann* és el volum que s'acostuma a considerar més «autònom»), hi ha força edicions de *Combray* tot sol, fins i tot en format de còmic.

El dia que uns quants representants de la premsa cultural van acudir a la seu de Viena Edicions, al carrer de Tuset, per a la presentació d'aquest llibre ja publicat, hi va haver una pregunta recurrent: «Quan en sortirà la continuació?». D'aquí en va sorgir la continuïtat d'aquest

projecte que en principi estava subjecte, per necessitats editorials, a la rebuda que havia de tenir cada volum. Avui dia aquesta condició, si no hi ha cap daltabaix, ja no és vigent, i cada any es va traduint i publicant un nou volum de l'obra de Proust. D'aquí, també, aquest pla de l'obra en catorze volums, en catorze meitats de títol proustià, i en catorze anys: el final coincidirà, si fa no fa, amb el centenari de la mort de l'autor francès. Una coincidència que no es va buscar mai, no cal dir-ho.

Tot això ho havia referit, potser sense tant de detall, en altres ocasions. Del que sí que no havia parlat mai és del tipus d'edició que duem a terme el «Cercle de Viena»i jo mateix com a traductor. És palès que no parlem d'una edició crítica. La mateixa gènesi d'aquesta edició de la *Recerca* explica, en part, per què no es va fer aquesta mena d'edició, que hauria resultat sens dubte interessant, entre d'altres raons perquè l'altra traducció que tenim, la de Jaume Vidal i Alcover per a Columna, tampoc no és una edició crítica. He dit que en part l'explicació és la pròpia gènesi de l'edició nostra; també el fet que al «Cercle de Viena»no n'hi ha, d'edicions crítiques; la vocació d'aquesta col·lecció és, si no m'erro, posar a l'abast del públic, sense més aparat que el propi text traduït, el que anomenen clàssics moderns. Per acabar i, pel que em pertoca, el més important, és que em reconec incapaç de dur a terme una edició d'aquest tipus, i no crec que sigui legítim muntar una aparença d'edició crítica a còpia d'afusellar, llimar i rentar la cara a altres edicions d'aquest tipus, començant per la de la Pléiade.

Així, encaro la traducció amb la idea de fer arribar al lector en català l'obra de Proust de la manera més directa possible, propòsit gens original, sinó que més aviat és o hauria de ser la llei número u del decàleg de tot traductor. Això no vol dir que no hi hagi d'introduir algunes notes, al final o al peu, depenent del caràcter de la nota en qüestió.

He de dir que no m'agrada gaire anar farcint el text de notes, i és per això no introdueixo les que fan referència al context de l'època, vist que pràcticament qualsevol dubte es pot resoldre, com se sol dir avui, amb un clic. Sí que hi ha elements que són tant del context de l'època i d'algun camp tan concret que m'ha estat impossible trobar-los si no era, justament, en edicions crítiques, la de la Pléiade, o la de Mauro Armiño, per exemple. En aquest cas he posat notes al final. Dit això, reconec que l'abast o el caire de les notes que he anat posant

en el decurs dels vuit anys que fa que traduïm la *Recerca* ha anat canviant, un fet totalment atribuïble a un afinament progressiu dels criteris.

Hi ha un altre tipus de notes que intento evitar, però que de vegades és obligat incorporar: els jocs de paraules, les caricatures dialectals o de classe, etc. En aquest cas miro de trobar solucions concretes, equivalents, de manera que el text llisqui amb un joc de paraules en català que el lector entengui, i que no s'hi aturi. Un exemple: en un episodi concret d'*El cantó de Guermantes*, la duquessa de Guermantes s'inventa un sobrenom per al seu cunyat, el baró de Charlus, que resultava d'impossible traducció. El joc en concret feia referència al verb *taquiner*, és a dir, 'burxar', 'tocar el voraviu', 'mofar-se', 'empipar'. La gran «troballa»d'Oriane de Guermantes consistia a batejar el baró de Charlus com a «Taquin le Superbe», contrafent el nom del rei Tarquí (Tarquin), anomenat el Superb. El text original deia així:

> *[...]Il y a beaucoup de gens qui voudraient qu'on leur fît des taquineries de ce genre. Aussi en entendant ce mot de taquin appliqué à Charlus parce qu'il donnait un si beau château, Oriane n'a pu s'empêcher de s'écrier, involontairement, je dois le confesser, elle n'y a pas mis de méchanceté, car c'est venu vite comme l'éclair, « Taquin…taquin…Alors c'est Taquin le Superbe ! »]*…

Em vaig trencar el cap buscant alguna equivalència que em permetés respectar el nom d'aquest rei etrusc, però no hi havia manera. De fet, sento com una petita derrota haver de posar una nota al peu explicant què havia volgut dir Proust. Ho he hagut de fer en alguna ocasió, i tant, però miro de trobar una solució sempre que sigui possible. Així que, entre d'altres expedients a què vaig recórrer (llistes de sinònims, de verbs, etc.), en un moment donat se'm va acudir mirar una llista de reis etruscs, i després, de cèsars i d'emperadors romans. I hi vaig trobar la solució: l'emperador Nerva. Així va quedar el text traduït:

> […] Hi ha molta gent que li agradaria que els enervessin d'aquesta manera. Així que, tot sentint aquesta paraula «enervar»aplicada a en Charlus perquè donava un castell tan bell, l'Oriane no es va poder estar d'exclamar, involuntàriament, ho he de confessar, no hi va posar cap dolenteria, perquè li va

> venir de cop i volta com un llamp: ‘Enervar… enervar… Aleshores és l’emperador Enerva!’ […]

Altres vegades, com ja he dit, es tracta de transcriure modismes dialectals, o bé el parlar de persones de baixa condició que volen fer el fatxenda emprant vocables cultes. Emprant-los malament, és clar, la qual cosa dóna lloc a acudits verbals brillants i divertits. Un altre cas és el de la Françoise, la minyona, que té una manera característica de parlar, molt arrelada en la saviesa popular, i en aquest cas es tracta de trobar-hi un equivalent. El parlar de minyones, d’àvies, de tietes que haguem conegut ens hi pot ajudar?

Així, quan la Françoise deixa anar aquest refrany que li deia sa mare: *Qui du cul d'un chien s'amourose Il lui paraît une rose*, vaig poder recuperar un verb que deia la meva àvia Maria en comptes d’enamorar: «Qui del cul d’un gos s’enimora, li sembla una rosa.»Aixòsí, vaig haver de convertir en quasi-assonant una rima consonant.

Aquesta mena de travetes que l’autor va posant al traductor són compromeses, de vegades, però al mateix temps són molt estimulants. No sé com resoldré encara, ara per ara, una paraula que l’Aimé, el *maître* de l’hotel de Balbec deixa anar a *Sodoma i Gomorra II* (que tot just corregeixo) i que remet a aquesta mena de crítica irònica del parlar amanerat de certes capes populars. Així, parlant d’un cel estelat espectacular, l’Aimé diu al protagonista que el cel està *parcheminé d’étoiles*, joc de paraules entre *parsemé* (‘sembrat’, ‘constel·lat’) i *parcheminé* (‘apergaminat’). És evident que no puc posar que el cel està «apergaminat d’estrelles», perquè hem perdut tota la referència de semblança fonètica entre tots dos verbs. Així que el primer que faig és mirar què fan alguns dels traductors que consulto en fase de correcció: alguns hi han posat una nota al peu, d’altres hi han posat, directament, «sembrat d’estrelles»(o el seu equivalent en l’idioma corresponent), una solució que permet que el text es continuï entenent, però on s’ha perdut el joc.

Òbviament parlem d’una sola paraula en una obra de diversos centenars de milers de paraules. Però ja insistiré, ja; perseveraré fins a trobar (si me’n surto) una solució que em satisfaci, i no només perquè aquesta mena de reptes, de *sudokus*, m’agraden molt, sinó sobretot perquè cada petita traïció que pugui evitar no anirà a parar al sac de les que, sens dubte, ja perpetro sense adonar-me.